

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛАНИШАЛАР ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

AFRIG'IYLAR SULOLASI TARIXSHUNOSLIGINING ASOSIY YO'NALISHLARI VA MUAMMOLARI

Rajapov Mardonbek Qosimboy o'g'li,
O'zR FA Tarix instituti tayanch doktoranti
Telefon: +998914299977
mardonbekoff@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Afrig'iylar sulolasi (305-995 yillar) tarixshunosligining asosiy yo'nalishlari va muammolari tahlil qiliniib, sulolaning kelib chiqishi va etnik mansubligi, siyosiy maqomi, ichki siyosati, iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy taraqqiyoti kabi masalalar o'rganiladi. Shuningdek, milliy va xorijiy tarixshunoslarning tadqiqotlari tahlil qilinib, Afrig'iylar tarixini yoritishda mavjud bo'shliqlar va muammolar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Afrig'iylar, oli-Iroq, Sosoniylar, Eftaliylar, Turk xoqonligi, siyosiy maqom, vassal-tributor

Afrig'iylar sulolasi 305-995-yillarda hozirgi kunda Markaziy Osiyoning (O'zbekiston, Turkmanistan va Qozog'istonning bir qismi) hududida joylashgan Xorazm mintaqasini boshqargan sulola hisoblanadi. Davr nuqta-nazardan mazkur sulolaning hukmronlik yillari juda murakkab hisoblanib, xalqaro siyosiy maydonda Sosoniylar, Eftaliylar, Turk xoqonligi, Arab xalifaligi, Tohiriylar va Somoniylar kabi davlatlarning paydo bo'lishi va kuchayishi fonida davom etdi. Afrig'iylarning Sosoniylar va Eftaliylarga vassalik masalasi bugungacha o'z yechimini topmagan [14, b.60]. Biroq, sulolaning Turk xoqonligi, Arab xalifaligi, Tohiriylar va Somoniylar davlatiga iqtisodiy va siyosiy jihatdan vassal-tributor bo'lganligi yozma va arxeologik tadqiqotlar natijasida o'z isbotini topgan [2, b.73-74; 6, b.228-230; 13, b.19].

Afrig'iylar sulolasi tarixshunosligining tadqiqot yo'nalishlariga sulolaning kelib chiqishi va etnik mansublik masalasi, Afrig'iylarning Eftaliylar va Turk xoqonligi, Arab xalifaligi va Somoniylar davrida siyosiy maqomi masalasi, davlatning ichki siyosati va boshqaruv usullari va vositalari, iqtisodiy va ijtimoiy va madaniy taraqqiyot bosqichlari va sulolaning qulashi kabi bir qancha yo'nalishlarni o'z ichiga oladi.

Milliy va xorijiy tarixshunoslikda Afrig'iylar sulolasining kelib chiqishi, Eftallar va Turk xoqonligi davrida Xorazmning siyosiy maqomi masalasi, shuningdek, Arab xalifaligi davrida Xorazmning o'rni muammosi, Somoniylar ko'magida tashkil etilgan oli-Iroq (Iroq oilasi) masalalarining ayrim jihatlari tadqiqotchilar tomonidan tahlil qilingan [1, 2, 6, 11, 12, 14].

Bugungi kunda Afrig'iylar sulolasining kelib chiqishi borasida turli xil yondashuvlar mavjud bo'lib, vatan tarixshunosligida sulola haqiqatdan ham mavjud bo'lganligi va Xorazmni 305-995-yillarda qariyb 700 yil boshqarganligini ta'kidlangan bo'lishiga qaramay, xorij tadqiqotlarida sulolaning mavjudligiga shubha bilan qarash [8, b.123-124], uni afsonalarga bog'lash yoki oli-Iroq (Iroq oilasi) o'z hokimiyatini va qonuniyligini mustahkamlash maqsadida to'qib chiqarilgan degan qarashlarni ilgari surishmoqda [1, b.743-745; 2, b.72-73; 4, b.61-63]. Tadqiqotchilarning mazkur sulola oid yondashuvlarini 3 guruhga bo'lish mumkin. 1) Afrig'iylarni eroniy sulola sifatida ko'rish 2) Afrig'iylarni turkiy sulola sifatida ko'rish; 3) Afrig'iylar sulolasini afsona sifatida ko'rish. G'arb va Eron tarixshunosligida Afrig'iylar sulolasini yozuvi, tili va dini nuqtai-nazardan eroniy sulola sifatida ko'rish keng yoyilgan va xorij tarixshunosligida bu yondashuv umumiy qabul qilingan [1, b.743; 3, b.225; 4, b.66-69]. Milliy tarixshunoslikda, asosan G'.Boboyorov tadqiqotlarida Beruniy asarida keltirilgan 22 hukmdorning ayrim nomlarini tilshunoslik nuqtazi-nazarda tahlil qilish asosida, ularning kelib chiqishi turkiyligini ilmiy tahmin qilgan [12, b.55]. Turkiyalik tadqiqotchilar ushbu ro'yxatdagi hukmdorlarning barchasi bitta sulolaga mansub bo'lishmaganligini, Somoniylar ko'magida tashkil etilgan oli-Iroq o'z legitimligini mustahkamlash maqsadida o'rta asrlarda urf bo'lganidek, o'zining kelib chiqishini qadimiyroq sulolaga ya'ni, Afrig'iylarga bog'lashgan degan

qarashlarni ilgari surishmoqda[8,b.23-26]. Adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, Afrig'iylarning etnik kelib chiqishiga doir yondashuv va qarashlar xilma-xil bo'lib, bu borada yagona ilmiy talqin mavjud emas.

G'arbiy Turk xoqonligiga tobe hisoblangan Afrig'iylarning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy hayotida doir maxsus tadqiqotlar amalga oshirilmagan. Mazkur masala ayrim tadqiqotchilar tomonidan Markaziy Osiyoning ilk o'rta asrlar tarixini yozish jarayonida qisqacha to'xtatilib o'tilgan. G'arbiy Turk xoqonligi davrida Afrig'iylarning siyosiy maqomi masalasi G'Boboyorov, A.Otaxo'jayev, R.Ne'matov va M. Rajapov tadqiqotlarida atroflicha tahlil qilingan [10,11,13,14].

Arxeologik tadqiqotlar va boshqa manbalar, shuningdek, ko'rib o'tilgan adabiyotlarda keltirilgan xulosalarga tayanib aytish mumkinki, V-VI asrlarda Turon hududida hukmronlik o'rnatgan Eftaliylar va Turk xoqonligi mahalliy xalq qarshiligiga uchramagan. Shuningdek, Afrig'iylar davrida tangalar doimiy suratda zarb etilishi Kushonlardan Turk xoqonligigacha bo'lgan vaqtlarda ham markaziy hokimiyatning mahalliy voqea hukmdorlarni boshqarishida jidiy o'zgarishlar ro'y bermaganidan, ya'ni tobelik faqat ma'lum miqdorda soliq to'lash bilan cheklanligi bilan izohlash mumkin.

Ummaviylar davrida Xorazmga bir qancha noiblar, amirlar tayinlangan bo'lsa, Abbosiylar Xorazmning mahalliy boshqaruviga aralashishmagan. Chunki, 750-821-yillar oralig'ida Xorazmga biror noib yoki amirlar tayinlangani haqida manbalarda ma'lumot mavjud emas. Bundan kelib chiqadiki, Ummaviylar davrida Afrig'iylarning ichki va tashqi siyosati cheklangan bo'lsa, Abbosiylar davriga kelib sulolaning siyosiy maqomida o'zgarish kuzatiladi. Buni Shoushfarning 751,753 va 755-yillarda Xitoyga yuborgan savdo va elchilik karvonini misol sifatida keltirish mumkin.

Zamonaviy tarixshunoslikda Tohiriylar va Somoniylar davrida Xorazmning ijimoiy-iqtisodiy hayoti, uning siyosiy manzarasi haqida bir-ikkita tadqiqotni hisobga olmaganda hech qanday ma'lumot yo'q. Tadqiqotchilardan J.Heraviy, A.O'zbekbayraktar, M.Fedorov, Sh.Ismoilov ishlarida Xorazmning siyosiy maqomi xususida qisman to'xtatilib o'tishgan[2,4,5,7].

Xulosa qilib aytganda Afrig'iylar sulolasi tarixi maxsus tadqiq qilishda mavjud manbalarni tanqidiy tahlil qilish, amalga oshirilgan arxeologik tadqiqotlarni yo'nalishlar kesimida tahlil qilish (tangashunoslik, keramika buyumlari va hakoza), milliy va xorijiy tarixshunoslarning tadqiqotlarini o'zaro muvofiqlashtirish kabi usullardan foydalanish zarur. Shuningdek, Xorazmning arablar tomonidan bosib olinishi va uning keyingi tarixiy jarayonlardagi o'rni haqidagi ma'lumotlarni chuqurroq tushunish uchun, manbalararo solishtirma, onomastik tahlil kabi zamonaviy tadqiqot metodlarini qo'llash muhimdir. Bularning barchasi, Afrig'iylar sulolasining tarixini, ularning madaniy va siyosiy hayotdagi rolini, shuningdek ularning mintaqadagi boshqa xalqlar va madaniyatlar bilan o'zaro ta'sirini yoritishda muhim ahamiyatga ega. Bu kabi keng qamrovli yondashuvlar, Xorazmning o'rta asrlar davridagi tarixini aniqroq va to'liqroq tavsiflash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bosworth C.E. *Āl-e Afrīg* // *Encyclopædia Iranica*. –1984. №1(7). –743-745 pages; <http://www.iranicaonline.org/articles/al-e-afrig>
2. Fedorov M. The Khwarazmshahs of the Banu Iraq (4/10 Century) // *Journal of the British Institute of Persian Studies*. –2000. – №38. –71-75 pages.
3. Hasanzada I. Critical Analysis of the Narratives of the Conquest of Khwarezm // *Islamic History Studies*. Tehran. –2011. – 2251-2274 pages.
4. Heravi C, Özbekbayraktar A. Āl-i 'Irāk (Hārezm'de Sāmānīlere tābi yüz yıllık bir iktidar hakkında yeni bir araştırma) // *ASOBİD*. – 2018. – №2(4). – 61-73 S
5. Ismailov Sh. Is the Khorezmshah Mamunids from Turkish Tribe or Arab?// *EPRA International Journal of Socio-Economic and Environmental Outlook*. –2023. –№10.7-8 pages.
6. Nerazik E.E. History and culture of Khwarizm. History of Civilizations of Central Asia The crossroads of civilizations A.D. 250 to 750 /Editor B. A. Litvinsky. Multiple History Series UNESCO Publishing. –1996. –228-236 pages.
7. Özbekbayraktar A. Hārezm'in Müslümanlar tarafından fethi(32-93 /652-712) // *DTCF Dergisi*. –2023. – №63(2). –1064-1072 S.
8. Rajapov M. Afrig'iylar sulolasining turk tilli tadqiqotlarda aks etishi // *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари*. – 2024. – № S/1(4). –23-26-betlar
9. Rajapov M. Beruniyning "Osor ul-boqiya" asari Afrig'iylar davri tarixini o'rganishda muhim manba // *Tamaddun Nuri*. –2024. –№1(52). –122-125-betlar
10. Rajapov M. Eftaliylar va Turk xoqonligi davrida Afrig'iylarning siyosiy maqomi masalasi //

Involta Innovation Scientific Journal.2024. – №3(2). –92-96-betlar

11. Бобоёров Ғ. Ғарбий Турк хоқонлигининг давлат тузуми. Тошкент. – 2018. –Б.245.

12. Бобоёров Ғ. Турк хоқонлиги даврида Хоразм // Хоразм тарихи замонавий тадқиқотларда. Кўпмуаллифлик илмий монография. Масъул муҳаррир Д. Алимова. – Тошкент-Урганч. –2019. – Б. 55

13. Неъматов Р.Хоразм Африғийлар сулоласи – Турк хоқонлиги сиёсий алоқалари. Фундаментал тадқиқотлар журналі. –2023. –№7. – Б.19

14. Отахўжаев А. Илк ўрта асрлар Марказий Осиё цивилизациясида Турк-Сўғд муносабатлари.Тошкент. – 2010. –Б.67

15. Сағдуллаев А.Ўзбекистон тарихи: Давлат ва Жамият тараққиёти. I қисм. Тошкент: “Академия”, 2000 . – Б.60.